

EL RETAULE MAJOR NEOCLÀSSIC DE CALONGE

Per Jaume Aymar i Ragolta^(*)

^(*)jaumeaymar@gmail.com

RESUM:

L'article dona a conèixer l'autor del retaule major de l'església parroquial de Sant Martí de Calonge, el tracista i escultor Josep Barnoya Vinyals (Girona, 1752 – Hostalric, 1829). Es documenten els primer encàrrecs realitzats per aquest escultor a la parroquial calongina i s'estudia amb profunditat tant l'execució d'aquest important retaule, com el detall de la seva iconografia i simbologia. El retaule neoclàssic de Barnoya va presidir l'altar major de l'església de Sant Martí fins a la seva destrucció el juliol de 1936.

PARAULES CLAU:

Josep Barnoya, Calonge, retaule major, Neoclassicisme, església parroquial de Sant Martí.

ABSTRACT:

The article introduces us to the author of the altarpiece of the church of Sant Martí de Calonge, the designer and sculptor Josep Barnoya Vinyals (Girona, 1752 - Hostalric, 1829). It documents the first commissions made by the sculptor for the Calonge parish and studies in depth the construction of this important altarpiece, as well as details of its iconography and symbolism. Barnoya's neoclassical altarpiece presided over the altar of the church of St. Martin until its destruction in July 1936.

KEYWORDS:

Josep Barnoya Vinyals, main altarpiece, Calonge, Neoclassicism, parish church of St. Martin.

Recepció: 25/07/2016 · Acceptació: 03/08/2016

INTRODUCCIÓ

Les recerques que des de 1979 havíem fet a l'arxiu parroquial de Calonge, al Municipal, a l'Històric i al Diocesà de Girona, al d'Història de la Ciutat de Barcelona, al de l'Academia de Bellas Artes de San Fernando a Madrid, per establir l'autoria del retaule

major de l'església parroquial de Sant Martí de Calonge havien estat infructuoses. Finalment, i gràcies a la visita d'Íñigo Yrizar Velasco de Madrid a la parròquia de Sant Martí de Calonge i a la conversa que va tenir amb Montserrat Darnaculleta, estudiosa de la història calongina, hem pogut conèixer l'autor d'aquest important retaule major que fins a la tràgica destrucció del juliol de 1936 va presidir l'altar major de la parròquia calongina: fou el tracista i escultor Josep Barnoya Vinyals (Girona, 1752 - Hostalric, 1829)¹ del qual Íñigo Yrizar és descendent i en conserva l'arxiu i la biblioteca que ha anat estudiant i transcrivint.² Aquest treball, doncs, és possible gràcies a les orientacions i documents facilitats per Íñigo Yrizar, al qual testimonio la meva gratitud.

L'AUTOR

Els Barnoya procedeixen del mas Barnoy de la Garriga, a Palafrugell, avui desaparegut, fill d'una nissaga de mestres de retaules (Barnoya, 1967; Maruny, 2006). Josep Barnoya i Vinyals nasqué a Girona el 1750; era el segon fill de l'escultor Josep Barnoya Rius (Girona, 1719-1766) i d'Eulàlia Vinyals, filla d'un flequer de la ciutat de l'Onyar.³ El seu avi Marià Barnoya Costa ja feia retaules i la germana d'aquest, Francesca, era casada amb l'escultor Joan Torras, d'origen barceloní i ben conegut a les comarques gironines.

1. Els professors Francesc Miralpeix i Gabriel Martín estan escrivint [2015] la biografia de Barnoya. Ens ha estat molt útil consultar l'obra de Miralpeix & Solà, 2011.

2. Josep Barnoya és l'autor de retaules a Agullana (altar major), Aiguaviva (altar del Sant Crist?), Arenys d'Empordà; Avinyonet de Puigventós, Banyoles, Cadaqués, Calella de Palafrugell, Calonge (altar major, altar de Sant Eugeni), Castelló d'Empúries, Colomers (altar major), Cornellà de Terri (retaule de Sant Sebastià de Sant Esteve de Sords), Darnius, Figueres, Girona (Catedral: altar de Santa Eugènia, Hostalric (altar major), Jafre, l'Armentera, l'Escala (altar de Sant Magí, sota l'escala), la Cellera del Ter, la Jonquera, la Tallada d'Empordà, Palafrugell, Palamós, Palau-sator, Palol de Revardit, Sarrià de Ter, Torroella de Montgrí, Tortellà, Vall-llobrega, Ventalló, Vilobí d'Onyar... La immensa majoria desaparegueren el 1936. D'alguns en resten testimonis fotogràfics a l'Arxiu Salvany i en altres fons.

3. Josep i Eulàlia es van casar el 1750. Els seus fills foren batejats a la parròquia de Sant Feliu de Girona: Eulàlia (1750), que el 1768 es va casar amb l'escultor Pere Viladevall, de Pujals dels Pagesos; Josep (1752) que és el protagonista del nostre estudi; Antònia (1755), que el 1777 es maridà amb el fuster Pere Diumer, de Banyoles; Maria (1757), casada el 1783 amb el cirurgià Jaume Vinyes Peixagut, de Maçanet de Cabrenys; Bru (1760); Narcisa (1761), que el 1793 es casà amb l'argenter Pere Viader Bota, de Girona; Mònica (1763); Magdalena (1764), i Marià (1766), que el 1793 fou ordenat prevere i va morir aviat, vers el 1797. Cf. Clara, 2012.

El 23 de setembre de 1753, quan Josep tenia un any i mig, el seu pare acorda amb els carmelites calçats de fer el retaule major de l'església del convent de Girona que havia d'estar acabat i assentat per a la festa de la Pasqua de Resurrecció de 1755. Josep Barnoya Rius va ser autor també del retaule major de Riudarenes, així com del que li va encarregar la venerable congregació dels Dolors de Girona. El 1756 en va fer un per a la capella de Sant Miquel, situada dins l'edifici de l'Ajuntament de Girona. El 7 de desembre de 1760 rebé deu dobles d'or en concepte de pagament del cor del monestir de Banyoles i amb la condició de fer dues figures d'àngels d'alçada per posar al costat del Sant Crist (Galceran & Abella, 2014, p. 43). Josep va tallar també una imatge policromada de la Verge de Montserrat que tenien a casa seva, al carrer dels Calderers de Girona i que era portada cada any el 27 d'abril a l'altar major de l'església de Sant Feliu en concorregudes processons (Maruny, 2006, p. 5) (Fig. 1).

Josep Barnoya Rius morí el 1766 i el seu fill Josep, als catorze anys, hagué d'assumir el seu paper d'hereu del patrimoni i de l'ofici. El 1768 la seva germana gran, Eulàlia, es va casar amb l'escultor Pere Viladevall de Pujals dels Pagesos, veïnat de Cornellà de Terri. Pere dirigí el taller del seu sogre. Quant a Josep, el 1768 se'n va anar a Valls a formar-se durant sis anys en la petita acadèmia taller que l'escultor Lluís Bonifàs, un dels millors del barroc català, tenia en aquella localitat tarragonina (Miralpeix & Solà, p. 90).

Sabem que el 1771 Pere Viladevall, cunyat de Barnoya, traslladà el retaule de Jafre, dedicat a sant Martí (Marquès, 1996, p. 47).

Fig. 1. Talla de la Mare de Déu de Montserrat amb les muntanyes, el monestir i les ermites, obra de Josep Barnoya Rius reproduïda al recordatori de Luis Barnoya Berroeta (+ 18/04/1954). (AFYB). Una rèplica per punts de la talla original la conserva Íñigo Yrizar al seu domicili de Madrid.

Quan Josep va tornar a Girona, el 1774, es va casar amb Teresa Homs Cors, filla d'un metge de Blanes. Josep i Teresa tingueren nou fills.⁴ Va continuar la tasca de mestre de retaules dels seus avantpassats. Entre 1781 i 1802 va ensenyar dibuix primer a les classes gratuïtes i més tard a la Escola de Dibuix de Girona, de creació recent (Miralpeix & Solà, p. 91).

El 1777 hi hagué una disposició de Carles III, prohibint l'execució de retaules de fusta, per mor dels incendis. Es recomanava ferlos de marbre o d'estuc (Vilamala, 2001, apèndix 12, p. 111-113). Aquesta disposició va afectar progressivament els materials i àdhuc l'estil dels retaules que es construïren a partir d'aquesta data, entre els quals, com veurem, els de Calonge.

Josep Barnoya era un home lluitador. El 1786, després de presentar denúncia contra el gremi de fusters de Girona, aconseguí que l'Audiència de Barcelona dictaminés que era lliure de treballar on li plagués, sense haver de pertànyer a cap corporació. "Aquesta sentència, sumada a la seva exquisida formació i a la condició de mestre de l'ensenyança del dibuix el convertí en el prototipus d'artesà modern" (Miralpeix & Solà, p. 91).

4. El més petit, Ignasi, nasqué a Girona el 1792 i va professar com a dominic. Lluità en la defensa de la ciutat i fou capturat i deportat per l'exèrcit francès. Marxà a Mèxic i fou ordenat de prevere a Mérida, Yucatán, el 1815. Va participar en la causa de la independència i el 1821 va signar els *Pliegos de Chiapas*, província que aleshores es debatia entre Guatemala i Mèxic. Molt decebut, marxà a Guatemala el 1825 i es va naturalitzar el 1829. Va participar en diverses insurreccions polítiques, sempre a favor del poble. Va comprar la finca Chamantulul, productora de cacau i de cafè per tal de donar feina als indígenes. El 1855 va demanar al bisbe que el fes sacerdot secular. Li fou atorgat per Pius IX. Fou rector d'Alotenango de 1860 a 1863. Té una plaça dedicada a Girona. Un altre fill, Isidre, fou militar i afusellat el 1835, a Vilanna (Gironès) durant les guerres carlistes. El fill d'aquest, Francesc Barnoya Rosselló, nascut el 1835 a Calella (Barcelona), orfe, se'n va anar a l'Havana i es va dedicar al comerç. El 1848 es va traslladar a Guatemala seguint el camí del seu oncle fra Ignasi. Morí allí el 1901. Fou apoderat general del president de Guatemala Manuel Lisandro Barillas. Francesc es va casar amb Inés Guzmán, filla d'un coronel local. D'ells són descendents els Barnoya guatemaltecs. Lluís Barnoya Homs nasqué el 1780 i també defensà Girona dels setges, fou regidor de la ciutat, geòmetra i agrimensor. Va participar assíduament en els treballs d'anivellació, mesuraments i aixecaments de plànols del riu Ter. El seu fill, Bru Barnoya Xiberta, fou nomenat arquitecte titular de la ciutat de Girona, el 1842. Va participar activament en els treballs relacionats amb les desamortitzacions i va ostentar nombrosos càrrecs provincials fins a la seva mort el 1888. Bru Barnoya i la seva esposa Rosa Matlló Amatller foren els pares de Lluís, primer enginyer industrial titulat a Espanya el 1857. Va dedicar la seva vida professional als ferrocarrils. Per motius laborals va canviar sovint de residència. Es va casar amb Elena de Berroeta y Bengoa, natural de Vergara, al País Basc. Part de la seva descendència viu ara a Madrid, on conserven l'esmentada talla de la Verge de Montserrat (cf. Maruny).

D'aquells anys se li coneixen intervencions de diversos retaules dedicats a sant Isidre, el patró madrileny de la pagesia, a les esglésies de Palafrugell (1783) (Miralpeix & Solà, p. 90), de Cornellà de Terri (1799) i de Santa Cristina d'Aro (atribuït). El 1801 va tallar la imatge del Sant Crist a la Capella del Santíssim de l'Armentera (Miralpeix & Solà, p. 90). Va fer també els projectes de monuments efimers per a les entrades a Girona de Carles IV (1801) i Ferran VII (1814) (Miralpeix & Solà, p. 90).

Josep Barnoya administrava també finques i tenia relació amb l'església gironina: sabem que el 1793 tenia rellogada a Salvador Suñer, prevere, una habitació.⁵ Del 12 d'octubre de 1802 és l'arrendament de la casa del carreró al reverend Josep Gimat, prevere i beneficiat de la Catedral de Girona. Josep i la seva família van patir la dura guerra del Francès, el setge de Girona i les seves conseqüències. El seu comportament degué ser heroic, perquè tenia la medalla del setge de Girona. El rei el nomenà sobreestant o conservador del castell d'Hostalric, on, com veurem, morí víctima d'accident, encara actiu. Josep Barnoya Vinyals fou mestre del dibuix (Miralpeix & Solà) i tenia també una important biblioteca.⁶

PRIMERS ENCÀRRECS A L'ESGLÉSIA DE SANT MARTÍ DE CALONGE

La primera obra documentada de Josep Barnoya a Calonge és del 8 de març de 1776, quan tenia 24 anys. El pacte el va fer amb Josep Molla i Pere Ribot. Es tracta d'un retaule dedicat a sant Eugeni, copatró del poble, que va costar 242 lliures barcelonines i 10 diners.⁷ Creiem que era el que ocupava la segona capella del costat de l'Epístola, on posteriorment es va venerar la Mare de Déu del Remei.⁸ L'estil neoclàssic d'aquest retaule -l'únic que es va salvar del gran foc del 1936- fa pensar que és el que va dissenyar Barnoya (Fig. 2).

5. AFYB. Llibre d'Arrendaments. Fol. 27.

6. En publiquem una relació a l'apèndix.

7. AFYB. Llibre Negre. Fol. 8.

8. L'altar el tenim descrit a Aymar, 2003, p. 189. Segons Josefa Sardó que fins a la mort en tingué cura, la primitiva imatge de sant Eugeni, vestida amb robes, fou substituïda per la de la Mare de Déu del Remei. El canvi es degué fer cap al 1856, perquè el 2 de maig d'aquell any el canonge Martí Oliver Cruanyes escriu al seu nebot Josep Oliver Morbey: "Ja tinch la Mare de Déu del Remei en mon poder, és hermosíssima y molt pia..." (ibidem).

Fig. 2. Altar neoclàssic de la Mare de Déu del Remei, antigament de Sant Eugeni, primera obra de Josep Barnoya a l'església de Sant Martí de Calonge (1776). Pel fet de ser d'obra, es va salvar de la destrucció de 1936. La imatge de la Mare de Déu és feta a Olot en la postguerra. La mesa fou modificada després del concili. Restaurat per Domènec Giró (Fotografia: Antonio Guillén).

Per una anotació del 29 d'abril de 1779 sabem que el Dr. Josep Mont, prevere sagristà de Calonge, havia encomanat a Josep Barnoya dos reliquiaris i que els hi devia.⁹ L'11 de juny d'aquell mateix any anota el deute contret per Anton Roura, apotecari de Calonge, per un sant Antoni i una Mare de Déu que "li he fet per una escaparata" (Fig. 3)¹⁰.

Fig. 3. Escaparata amb la Mare de Déu dels Dolors de l'antic baptisteri de l'església de Sant Martí. Podria ser obra de Barnoya.

A l'església de Sant Martí de Calonge hi havia una comunitat de preveres beneficiats. El 2 de març de 1780, Barnoya els lliura una talla de sant Vicenç Ferrer que costa sis lliures barcelonines.¹¹ Sabem que el 1781, Josep Barnoya donava classes en unes dependències municipals de Girona i que el 1795 va succeir Joan Carles Panyó en l'escola de dibuix d'aquesta ciutat (Miralpeix & Solà, p. 87).

Sabem que el primer d'octubre de 1793 Josep Barnoya a casa seva hi tenia una cambra arrendada a mossèn Salvador Suñer per la qual li pagava 30 lliures anuals.¹²

L'ALTAR MAJOR

El primer document que ens aporta i transcriu d'aquest important altar major (que pressuposa ja unes gestions fetes amb anterioritat) és una carta datada a Calonge el 31 d'agost de 1802. El batlle de la vila, Gabriel Rossell, els regidors Josep Ribot, Josep Sicars, Andreu

9. AFYB. Llibre de Comptes. Fol. 13.

10. AFYB. Llibre de Comptes. Fol. 14. Podria ser la que es conserva a l'antic baptisteri de l'església de Sant Martí (fig. XX)

11. AFYB. Llibre de Comptes. Fol. 15.

12. AFYB. Llibre d'arrendaments.

Capell, Martí Radó i el secretari Martí Vilar¹³ s'adrecen a Josep Barnoya, domiciliat a Girona. Acusen rebut de les dues plantes que els ha remès, l'expliquen que han animat el poble a emprendre l'obra del retaule major i havent ja pres una decisió, li pregunten que hi vagi el dissabte següent (dia 4 de setembre) per tractar del preu d'aquestes plantes. Li diuen que dissabte és un dia més fàcil que en dia de treball per reunir-se amb Esteve Jofra i els comissionats, i li recomanen de calcular i fer la demanda de tanta fusta com sigui possible i no calgui als comissionats de tractar amb un altre proveïdor.

Les converses degueren prosperar, perquè el mateix 5 de setembre de 1802 es va signar la Constitució o contracte de la fàbrica del retaule entre “lo Magnífich Ajuntament secular i eclesiàstich” i alguns particulars d'una banda i Josep Barnoya, que es presenta com a “escultor de la ciutat de Girona” de l'altra. En virtut d'aquest contracte, Barnoya s'obligava a fer el retaule de fusta d'arbre blanc bona i seca, segons el pla i la planta aprovada pel rector i el batlle i a tenir-la feta dins del termini de tres anys següents a la signatura, és a dir, una part o andana del retaule dins cada un d'aquests tres anys o abans de l'acompliment d'aquest termini, “també si es troba instat pel poble”. Amb el retaule hi anaven compresos els escons¹⁴ o retaules laterals amb les seves caixes i dues trones. Tot s'havia de fer a satisfacció dels clergues, de l'Ajuntament i dels comissionats. El retaule s'havia de fer examinar per pèrits escultors comissionats a fi que declarassin si era ben fet i conforme al pla i plantes aprovats. En cas que sorgís alguna dificultat, advertència o discòrdia -que no s'esperava- caldria elegir experts per una banda i altra per dirimir-la. L'Ajuntament i els comissionats havien estipulat el total de treball i les fustes (els materials) en 3.800 lliures barcelonines, de les quals 500 s'havien de pagar anticipadament abans de començar l'obra, 500 més després de la primera andana compresos els sagraris. Aquesta part Barnoya l'havia de tenir enllestida per Pasqua de Resurrecció de l'any 1803. Els comissionats determinaren que després d'enllestir la segona andana li pagarien 1.200 lliures barcelonines, 800 després de la tercera i 800 lliures més quan estigués

13. Martí Vilar fou el pare de Josep Vilar Puig, que va marxar a Cuba i fou director de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya, els anys 1854-1855. Cal no confondre'l amb Josep Vilar Blanch, també calongí, però posterior en el temps (Clara, 2007, p. 143-148).

14. Originalment un escó era un banc llarg amb respatlles ample, però es refereix als retaulons laterals.

tot conclòs amb els escons i les trones. Tots aquests treballs serien supervisats pels comissionats. El contracte es va signar en la data indicada. Els signants són Francesc Camps,¹⁵ prevere sagristà, Josep Bonet, prevere i domer, Gabriel Rosell Batlle de Calonge, el canonge Josep Oliver,¹⁶ Esteve Jofre, Joan Niell apotecari,¹⁷ Martí Xifró, Anton Pou, Martí Vilar¹⁸ i Josep Barnoya.

No sabem què va passar amb l'altar major anterior, obra del mestre Salvador Alió de Canet de Mar, del qual tenim notícia ja el 1645 (Aymar, 1998, p. 154-156). És probable que s'hagués traslladat a alguna capella lateral o que s'hagués desmuntat. No sabem tampoc si Barnoya va aprofitar alguns dels elements per construir el nou o si més no si es va inspirar en la seva iconografia.

LA INTERVENCIÓ DE JOAN CARLES PANYÓ

El 1804, quan ja s'havia arribat a una certa alçària del retaule major, sorgí una disputa tècnica sobre la disposició de les columnes. Aleshores Martí Vilar i el vicari de la parròquia, Cebrià Albert, en nom dels comissionats, van cridar el pintor i decorador Joan Carles Panyó, que era a Olot, perquè veiés el retaule i fes un dictamen per

15. Francesc Camps era sagristà (rector) de Calonge l'any 1786. Dictà testament el 26/10/1801: "Elegesch la sepultura al meu cos fahedora dins la nau de la Iglesia de S. Martí de Calonge y que sobre mon vas se pose una pedra llosa ab esta inscripció: hic jacet R. Franciscus Camps pbe. Sact^a hujus Ecclae. Expectant carnis Rurrectionem" (APC. Llibre de Testaments 1744-1842, fol. 219). En un codicil de 4/3/1803 establia: "vull y mano que seguida ma fi sem sian celebrades trescentas missas baixas de caritat vuyt sous". Ibid. fol. 221 rv.

16. Josep Oliver i Cama, fill de Josep i Gertrudis, nasqué al mas Oliver de la Serra de Calonge. Fou tonsurat el 22 de setembre de 1786. Ordenat de sotsdiaca el 20 de desembre del mateix any, diaca el 7 de març de 1789 i prevere el 28 de març del mateix any. Fou rector de Castellfollit de la Roca (APC) i canonge de Vilabertran; era beneficiat de l'Establiment de Begudà i oncle de Martí Oliver Cruanyes, també canonge d'aquella abadia (vegeu Aymar, 2003). Mossèn Josep morí el 1823 a Calonge, segons consta a l'APC.

17. El nom de Joan Niell apareix manuscrit en diversos llibres de la farmàcia Bou de Calonge, que es conserven al fons de la pairalia Ferrer-Noguer de Besalú, segons un estudi encara inèdit de Montserrat del Pozo Ferrer.

18. Martí Vilar i Pallí (c. 1770-s. XIX) pertanyia a una nissaga de negociants calongins amb projecció universal. Estava casat amb Teresa Puig i Bataller (Begur, 1770-d. 1809). Entre els seus nou fills hi havia Josep Vilar i Puig (Calonge, 1807-l'Havana, 1857), que va anar a Cuba a fer fortuna i que el 1854-55 va ser president de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya a l'illa. Josep es va casar amb Dominga Juera i Patxot (Sant Feliu de Guíxols, 1828-Barcelona, 1900), Presidenta de la Junta de Senyores de les Sales d'Asil de Barcelona i fundadora del convent i escola de les Germanes Carmelites i del convent i escola dels Germans de La Salle a Calonge. Vegeu Aymar & Darnaculleta, 1999.

tallar la controvèrsia¹⁹. Panyó va anar a inspeccionar-lo i després de les pertinents reflexions “para proceder con el candor que exige el particular y haver conferenciado el asunto, no solo con los Rndos. Curas, Aiuntamto y comicionados sino con los demás del pueblo congregados” (es pot deduir que molts degueren opinar) va declarar respectuosament que el pla i el gust del retaule estava molt ben arreglat en l’art d’arquitectura i proporcionat per al presbiteri en totes les seves parts, però per tal de donar més espai al presbiteri era del parer que la columna més avançada i l’escultura que s’havia ideat de posar-hi al davant, s’havia de treure del “paratge proiectado y colocarse la predicha columna en medio de las otras dos del frente, y extremo del retablo y en el lugar que estaba la removida, reponerse la entendida estatua”. També aconsellava que en la decoració dels anomenats vulgarment escons dels dos costats del presbiteri se seguís la mateixa cornisa de l’altar i a la mateixa elevació i nivell i que l’extrem de la decoració en la part exterior conclogués amb unes columnes del mateix diàmetre però només de dues terceres parts, per tal de no ocupar la vista dels costats de l’església i les capelles (laterals) en el retaule. Queda, doncs, ben palesa la importància que es donava a la contemplació del retaule des de tota l’església. Panyó va aconsellar que enmig d’aquestes dues decoracions hi hagués un baix relleu, representant un fet de sant Martí i afegeix “lo demás lo aclarará el diseño que desta nueva disposición se ha hecho”. I signa el dictamen a Girona el 23 de novembre de 1804: “Juan Carlos Panyó, pintor y director de la Real Escuela de Dibujo de la Villa de Olot”.

Barnoya va atendre aquests suggeriments del “pintor de Mataró”, va treure les estàtues de davant de les columnes dels dos extrems i va tallar dos relleus laterals sobre les portes de les sagristies ja existents.

19. Joan Carles Panyó i Figaró (Mataró, 1755-Olot, 1840) fou un pintor, decorador i director d’escoles conegut com “el pintor de Mataró”. Està considerat un dels millors exponents del neoclassicisme català. Fou un autor prolífic però amb una obra poc coneguda. Era deixeble dels germans Francesc i Manuel Tramulles i Roig. Estudià a l’Escola de Nobles Arts de Barcelona. Treballà de daurador a Berga, i exercí de professor de dibuix al seminari de Girona. El 1783 el bisbe Tomàs de Lorenzana va encarregar-li la creació de l’Escola de Dibuix d’Olot, i el 1790 la de Girona, la futura Escola Municipal de Belles Arts. A Barcelona i a Reus pintà dues teles de grans proporcions destinades al santuari de la Misericòrdia. El 1802 es reincorporà a l’Escola de Dibuix d’Olot on col·laborà amb l’escultor Ramon Amadeu. Panyó era gendre de Francesc Bonifàs, el mestre de Barnoya i director de les escoles de dibuix de Girona i d’Olot, o sigui, ben conegut de Josep Barnoya.

El 6 de maig de 1806 Martí Vilar, en qualitat de secretari del consistori calongí, escriu en català a Josep Barnoya, que és a Girona i li demana de part de l'Ajuntament i els altres comissionats que avanci i perfeccioni el retaule de l'església i diu que espera que tingui la bondat de "apressurarse en la perfecció de la segona endana; y seguir los ordres que li donga lo Sor. canonge Oliver, altre dels comicionats", ja que ell no pot passar gaire dies a Calonge, tot i que espera no trigar gaire per tal de complir l'encàrrec que se li ha confiat. De la lectura d'aquest document deduïm que les obres anaven força lentes, perquè havien passat ja gairebé quatre anys de la signatura del contracte.

Del 13 de maig de 1806 és la carta que el batlle de Calonge Joan Mont Bou i altres veïns notables del poble adreça a Barnoya en la qual li exposa que ja fa prop d'un any que havia posat quasi tota la segona part del retaule i que el poble havia quedat content i amb la confiança que aviat conclouria el que li faltava, però que molts particulars s'havien queixat que no fos conclosa aquesta segona part i també que no s'emprenqués la construcció de l'última "y demás per la total perfecció de dit retaula".

Amb aquesta finalitat el clergue domer havia escrit a Barnoya dues cartes, però com que no havien causat efecte, els va semblar escriure-li aquesta "solicitant no sols acabia de concloure la sobredita segona part sí que també donia mà a la fàbrica de la última y demás concernent al dit retaula". Signen la lletra Joan Bou i Mont Batlle, Josep Vilar regidor, Joan Niell apotecari, Martí Vilar, Nicolas Vilanova (rubricat), Martí Molla, Esteve Vila, Martí Xifró, Joan Pallí, Miquel Canet, Josep Roura, Jaume Vilar, Josep Bassot. Per Vicent Sabater, Martí Sunyer i Francesc Ribot regidors, Joan Rosselló, judici síndic personer, i Domingo Castelló diputat, Pons Mont i Eugeni Rotllant comissionats, "que no saben[t] escriurer de llur voluntat y presència firmo jo Abdon Pou causídico [procurador]". "Postdata: li participam com en esta fecha habem otorgat commissió al Sr. Martí Vilar per fer adelantar y perfeccionar lo dit retaula, y aixís tant a ell com a qualsevol altre dels comissionats serveseas complir sos ordres sens perjudici de sos interesos" (signat amb lletra i rúbrica)" [Segell del municipi de Calonge].

El 7 de juliol de 1806, morí als 59 anys mossèn Francesc Camps, que havia estat clergue sagristà de la parròquia durant vint anys.

Fou enterrat a l'església davant de l'altar de Sant Miquel.²⁰ El dia 17 del mateix mes se li celebraren "los oficios de honrras enterro y honrras foren oficios majors ab assistència de 12 sacerdots y quatre religiosos de la Bisbal". Signa la partida Francesc Berta, prevere ecònom.²¹

El 12 d'octubre de 1807 hi ha una carta de Josep Bonet, domer de Calonge, adreçada a Josep Barnoya, on fa menció dels canonges i li prega que li faci el sant Joan i el sant Isidre (les dues talles que havien d'acompanyar el tabernacle a dreta i esquerra) i si no el gratifiquen es compromet a fer-ho ell mateix. Parla de 300 lliures i li diu que ho faci "el més prest que puga".

Sobre el frontis del coronament del retaule hi ha una anotació ratllada que diu: "Esta se adapta més, y si apareix bé podria traver-se las cols, y en lloch de elles posarhi una cala ab entrada de mar, p[e]r significar lo que anteriorment hera y se anomenava Calonga en lloch de Calonge, en fin del modo que se conseguia, o bé algun arbre frutier p[e]r significar la producció del pahís" (Figs. 4 i 5).²²

Hi ha una altra anotació en el llibre de comptes que diu: "Lo Sr. Sacristà y Sr. Domer diuen qe esta esterà millor p[e]r esser igual a las que plantaren nostres antepassats ab pedras de màrmol en cada una de las pilastras de la porta de la iglésia, y diu lo Sr. Sacristà han de esser cols perq[u]è lo nom en llatí és Colonicus". Sota l'anotació hi ha dibuixat l'escut de la vila, coronat amb tres quarters, en el superior una col i una torre i set barres vermelles i grogues dessota. Es refereix als escuts que hi ha en els basaments de la portada principal. Sembla que aquests escuts es van tallar a la part baixa del retaule, al costat de les portes de les sagristies, però a les fotografies no es veuen.

PROBLEMES DE FINANÇAMENT

Els problemes amb el finançament del mestre de retaules continuaren: exactament un any després, el 12 d'octubre de 1808, Martí Vilar s'adreça novament a l'escultor Josep Barnoya, que és a Girona, i li diu que abans de respondre la seva lletra,

20. El 25 de març de 1715, Pere Gomar, procurador del duc de Sessa, havia ordenat a Francesc de Valmanya tenir cura de fer una nova capella i retaule de Sant Miquel, amb les seves armes i amb una fornícula amb la imatge de sant Francesc Xavier, atès que aquest era el nom de pila del duc.

21. APC. Llibre d'Òbits. Vol. III (1776-1816), fol. 128 v.

22. Finalment la cala s'hi va representar, amb un vaixell, talment una caravel·la o una tartana que avançava cap a una torre amb una bandera amb corona de llorer.

on l'escultor sens dubte es queixa, ha volgut assabentar-se “un poch del assumpto y conèixer los ànimos de la gent”. Es veu que el domer i els comissionats creien que Barnoya estaria content de la gratificació que el primer li va donar de 300 lliures quan va fer els dos sants -es refereix a sant Joan i a sant Isidre- que anaven compromesos a la partida, tal com hem vist a la carta anterior. Hi afegeix també una crítica perquè li diu també que ja sap que “la tercera endana y las tronas no són proporcionadas en mèrit de la demás obra”, que no ha faltat qui ho ha observat i que a ell li sembla que tenen raó, sobretot pel que fa a les tronas. Li demana també que es faci càrrec que el senyor dipositari “no té ningun diner; y qe som en malt temps per poderse continuar las limosnas” (probablement una referència a la guerra del Francès). A més, com que Barnoya no li havia manifestat el seu descontentament fins aleshores “ja no puch remediar ho com desitjaria p[e]r poderlo servir y acontentar”. Vilar afegeix que no ha entès jamai dir a ningú que al senyor sagristà, que al cel sia -es refereix a Francesc Camps-, li hagués ofert una gratificació de 100

Fig. 4. Restes de l'altar major de Barnoya. Torre daurada, fulles de llozer, rostres d'àngels i escena de la vida de sant Isidre. Museu parroquial (Fotografia: Antonio Guillén).

Fig. 5. Armari de la sagristia nova, coronat amb un escut coronat de llozer amb una col pintada (*col longa*), que es creia erròniament l'origen del nom del poble. Segons Laura Quer, restauradora de mobles, pot ser de l'època del retaule (Fotografia: Antonio Guillén).

dobles “y verdaderam[en]t per lograrlas me apar deuria haverti altre treball major del q[u]e ses troba.” Diu que no el censura per això, però que faltaria al seu deure si no li deia allò que sap i ha escoltat dir a d’altres. Vilar diu també que la carta que Barnoya afirma haver dirigit als batlles, rectors i comissionats ell no l’ha vista i sent que no li hagi parlat en les diferents ocasions que s’han vist perquè aleshores hauria pogut fer alguna cosa al seu favor que ara, amb tota la seva voluntat, no li és possible.

La resposta de Josep Barnoya no es féu esperar. El 24 d’octubre de 1808 escriu dolgut a Martí Vilar dient-li que no el molestarà més, però que fóra faltar a la seva obligació si no li contestava la seva lletra. Afirma, vindicant el seu honor, que no ha rebut la gratificació de 300 lliures, perquè el dia que va finir l’obra se li preguntà quant volia dels sants i ell digué cinc dobles de quatre²³ de cada un, i es va acordar que se li darien. Com que té la carta d’ordre de fer-los per les 300 dobles, per tant no són ni s’han d’entendre com a “gratificació”. Li diu també que encara que sigui mort el sagristà no és capaç d’aparentar una altra cosa que no sigui i li recorda que els testimonis encara són vius i lamenta la pèrdua dels seus interessos. Davant del silenci, “resolgui desaogar mon pit” i exposa davant del batlle i els regidors. La carta, per tercera persona, la va fer entregar a Abdó Pou i li consta que aquest la va rebre i “essent aquest senyor tan amic de vostra mercè no devia pensar que a lo menos Vm. no fos sabedora de la exposició”. El silenci com a resposta l’ha mogut a escriure. La carta dóna a entendre que l’altar ja està acabat, perquè diu que tant en el decurs de l’execució com en completar-lo ha rebut tota mena d’elogis -“no he tingut sinó glòries de tots Generalt de Calonge, y conclosa la obra igualment”-. I ara se sulfura perquè no gaires dies abans els mateixos individus de Calonge s’havien mostrat de manera molt contrària als escrits de Vilar. Diu que guardarà la seva carta no per altra cosa “sinó per mon consol” i que en veure-la oferirà les seves misèries a l’Altíssim, perquè els seus pecats ho mereixen. Li recorda que Vilar va elegir comissionat el Sr. canonge (Josep Oliver) i li diu que les trones foren fetes en la forma que justificaria si fos convenient. Fa referència a aquella “desproporció de mèrit” de què parla la carta de Vilar. Barnoya conclou dient-li que mai se li ha parlat del que li escriu, i es lamenta de no haver estat remunerat com estava resolt: aquest és el seu major sentiment.

23. Es refereix a la moneda d’or anomenada doble de quatre, igual a quatre escuts, que pesaven 13,5 grams.

DESCRIPCIÓ DEL RETAULE MAJOR DE CALONGE²⁴

El retaule major de Calonge era arquitectònic i amb molta decoració escultòrica: evocava un temple cobert amb una mitja cúpula. Estava coronat per un àtic que salvava la distància entre aquesta mitja cúpula i la volta de l'església. Estava fet amb fusta d'arbre blanc estucada imitant marbre de tons verdosos i, posteriorment daurada. El temple estava sostingut per deu columnes de capitell corinti.²⁵ A banda i banda hi havia uns escons laterals amb relleus historiatos flanquejats per dues columnes més que només tenien una funció decorativa i que responien, com hem vist, a la correcció de Joan Carles Panyó. Complementaven el nombre simbòlic de dotze: els apòstols. Sota aquests retaules laterals s'obrien les portes de les sagristies nova i vella. Portes de doble batent amb vuit plafons romboïdals, que avui encara es conserven (Fig. 6).

De dalt a baix hi havia una glòria amb un colom, símbol de l'Esperit Sant i les imatges de Jesucrist portant la creu (esquerra) i de Déu Pare a la dreta assegudes sobre la cornisa.²⁶ En el frontal hi havia una escena històrica: un vaixell conegut com a tartana sobre unes ones que avança cap a una torre amb una bandera cofada amb una corona de lloren. En el centre una imatge de la Verge coronada, sense l'Infant,

Fig. 6. Portes de la sagristia nova, salvades de la destrucció de 1936 (Fotografia: Antonio Guillén)

24. Sobre la iconografia i simbologia d'aquest sumptuós altar ja en vam fer una primera descripció a Aymar, 1998, p. 151-180.

25. A l'AFYB es conserva el volum de Rieger, 1763. Era propietat de Josep Barnoya.

26. Segons testimoni de mossèn Narcís Ponsatí (2014) aquesta imatge va subsistir a la destrucció de la guerra. Estava exposada a la rectoria del carrer Major i estava partida per la meitat com si se li hagués donat un cop de mall o de destrat.

encerclada per uns llorers daurats, un buirac amb fletxes, unes banderes retudes i un pic. A ambdós costats del relleu les al·legories de les virtuts de la fe i l'esperança (Fig. 7).

A l'esquerra de l'exedra, un sant Papa (potser sant Pere) i a la dreta un bisbe (potser sant Eugeni, copatró del poble). Al punt central interior de la volta hi havia una glòria amb un cor, símbol de la caritat. En els pleients de la volta, dos àngels de cos sencer portant els atributs del sant patró: el de l'esquerra amb un llibre obert i el de la dreta el bàcul i la mitra. En el centre del retaule, la imatge eqüestre de sant Martí muntat en un cavall blanc rampant, en el moment de donar almoïna a un pobre dempeus i mig nu.²⁷ A sota un gran manifestador, coronat amb una glòria més petita, metàl·lica i un anyell místic sobre el llibre dels set segells de l'Apocalipsi (Ap. 6,1-17; 8,1-5). El manifestador era aparentment també metàl·lic i tenia inscrita en la cara frontal la custòdia. Un mecanisme amagat permetia obrir-lo quan es feia l'exposició del Santíssim: visualment, en abaixar la tapa, semblava que la custòdia anés ascendint lentament entre el fum de l'encens. En els intercolumnis hi havia panòpies encerclades amb llorers victoriosos. Al costat esquerre, les imatges de sant Sebastià quasi nu lligat a una columna,²⁸ sant Esteve o sant Vicenç màrtir i sant Joan Baptista amb un anyell. A la dreta, sant Isidre, sant Joan Evangelista (potser havia portat una àguila) i santa Marta. Cada sant estava sobre una peanya amb relleus d'escenes relatives a algun passatge de la seva vida.

Als escons hi havia dues altres escenes de la vida de sant Martí de Tours inspirades en la *Llegenda àuria* de Jaume de la Voràgine.

27. Segons la *Llegenda àuria*, un dia d'hivern, estant Martí a Amiens, va veure al costat d'una de les portes de la ciutat un home quasi nu demanant almoïna. Com que va observar que cap dels molts transeünts que passaven per davant del captaire el socorregueren, va deduir que Déu havia reservat aquell pobre per a ell, a fi que tingués ocasió d'exercitar la caritat, i feta aquesta deducció, sense dubtar-ho ni un moment, immediatament va desembreinar l'espasa, va dividir amb ella la seva pròpia capa en dues meitats, va lliurar-ne una al pobrissó i amb l'altra es va cobrir ell. Aquella mateixa nit se li va aparèixer Crist vestit amb la mitja capa que havia donat al captaire perquè s'abrigués i va sentir que el Senyor deia als àngels que el voltaven: "Aquesta peça d'abric que porto posada me l'ha donat avui el catecumen Martí". Aquest que en aquell temps tenia divuit anys, no es va envanir per l'aparició amb què Déu va premiar la seva obra de caritat, sinó que, agraït per la bondat divina, es va fer batejar de seguida. Cf. Voràgine, 1982, vol. 2, p. 719. Hi ha una edició catalana a cura de Nolasc Rebull (Girona, 1976).

28. També en va tallar un per a l'església parroquial de Sant Genís de Torroella de Montgrí: "un sant Sebastià de bulto y lligat al pal, 430 lliures" (AFYB).

EL RETAULE MAJOR NEOCLÀSSIC DE CALONGE

Fig. 7. Vista des del cor de l'extraordinari retaule major de l'església parroquial de Sant Martí de Calonge (1802-1808), en una imatge a principis del segle XX. Es pot veure la trona del costat esquerre. Tot era obra de Josep Barnoya Viñals, llevat potser d'alguns elements del retaule anterior. Fou destruït el juliol de 1936 (Fotografia: E. Cinjordi).

Al de l'esquerra s'endevinen tres personatges: al centre un clergue alt amb sotana i barret (sant Martí), a la seva esquerra un altre més baix, el seu ardiaca, amb sotana i bonet i a la seva dreta un pobre mig nu girat d'esquena. Es referia molt probablement a un altre passatge de la vida del sant ja bisbe: un dia de festa, quan anava cap a l'església es va adonar que el seguia un captaire i que anava nu. I ell li va demanar al seu ardiaca que li donés alguna roba per vestir-se. Com que aquest no es va apressar a obeir l'ordre del seu prelat, Martí va entrar a la sagristia, es va treure la túnica i la va lliurar al pobre i li va aconsellar que se n'anés ràpidament. Una estona després, l'ardiaca, que ignorava el que havia ocorregut, es va atansar al bisbe i li va manifestar que ja era hora de començar la missa. Martí li va respondre: "No puc sortir mentre el pobre romanguí nu." Es referia a ell mateix. Era molt apropiat, doncs, que aquesta escena es representés justament sobre la porta de la sagristia. Al costat oposat, a la dreta, sobre la porta de la sagristia vella, hi havia una altra escena, probablement la de la mort del sant bisbe. Segons Voràgine, en el decurs de la seva malaltia Martí romania amb les seves mans i la seva mirada aixecades cap al cel, pregant constantment, immòbil i ajagut. Com que havia estat ja molta estona en aquesta posició, els seus monjos, amb l'objecte de procurar-li algun alleujament li van proposar: "Pare, permeteu-nos que us canviem de posició i us posem de costat." Ell els va respondre: "Germans, deixeu-me com estic, vull que els meus ulls mirin al cel més que a la terra; aquesta posició m'ajuda a mantenir el meu esperit elevat cap al Senyor." Només va dir això, va veure prop d'ell el diable i quan el va veure s'acarà a ell i el va increpar d'aquesta manera: "Què fas tu aquí, cruelíssima bèstia? No perdis el temps buscant càrrecs contra mi perquè no els trobaràs. Ara mateix la meva ànima entra al si d'Abraham." A l'escó es veu una estança enrajolada amb panots grans i al centre un monjo tonsurat amb hàbit i amb una figura més baixa al darrere que pot ser el diable. A la dreta s'endevina un personatge (sant Martí) ajagut en un llit baix. En la part superior, uns raigs de llum amb uns caps de querubí evoquen la glòria del sant (Voràgine, p. 724-726). La mesa de l'altar tenia un antependi o frontal amb motius daurats. Els pedestals de les columnes estaven ornats amb grotescs (Figs. 8, 9 i 10).

Fig. 8. Relleu oval d'un sant Isidre semblant i que es trobava a la base de la imatge del sant. Museu parroquial de Calonge (Fotografia: Antonio Guillén).

Fig. 9. Dos caps de querubins de l'altar major de Calonge salvats de la crema de 1936. Podrien haver servit de model infants del poble o els mateixos fills de Barnoya. Museu parroquial de Calonge (Fotografia de l'autor).

PLA ICONOGRÀFIC

Qui va traçar el pla iconogràfic del retaule major de Calonge? Josep Barnoya era un home culte: en la seva biblioteca es conserva un exemplar de *Flos Sanctorum o Libro de las vidas de los santos* del P. Rivadeneyra²⁹ i tenia també d'altres vides de sants.³⁰ D'altra banda, en els anys que va durar la llarga obra del retaule no li van faltar clergues a qui consultar, com el canonge calongí Josep Oliver i Cama o el rector de la parròquia Francesc Camps (+ 1806) o el domer Josep Bonet, amb qui com hem vist va mantenir correspondència. També podria haver-li estat d'utilitat, si el va poder veure,

29. *Flos sanctorum o Libro de las vidas de los santos, 3ª parte, correspondiente a los meses de agosto a diciembre*, del P. Pedro de Ribadeneira S.J., aumentado por otros autores, editado en Barcelona en 1668, por Vicente Suria, de la calle de la Paja. Enquadernat en pergami amb un gravat de la Mare de Déu de la Mercè sobre la ciutat de Barcelona.. Inclou una nota manuscrita de Josep Barnoya Vinyals (AFYB).

30. *El rey penitente David arrepentido: historia sagrada, autorizada con lugares de escritura, morales y exemplos, consagrados al rey de todos los reyes Jesuchristo señor nuestro, del que es autor el doctor don Christoval Lozano y tiene licencia en Valencia el año 1698. 360 páginas, encuadernado con tapas de pergamino*. El va adquirir a Girona, com es recull en la pàgina de respecte, on hi ha manuscrit: "Es de la librería del Carme de Gerona". *Vida y milagros del beato Salvador de Horta de la orden del gloriosos padre san Francisco. Recopilada de sus procesos, y de otros autores, por un su Devoto*. Aquesta publicació es dedica en portada a don Salvador Fontanet, del Consejo de su Magestad y de su Regente en el supremo de Aragón. Imprès a la vila de Perpinyà, a casa de Luis Roure Llibrer, el 1624. Té 216 pàgines enquadernades amb tapes de pergami i inclou una pàgina amb un gravat del sant. (ABFYB).

el retaule anterior, obra del mestre Salvador Alió de Canet de Mar del segle XVII,³¹ que al seu torn en substituïa un altre de gòtic obra del pintor Jaume Cabrera del segle XIV (Aymar, 1998, p. 154-155).

És tradició oral³² que el retaule major de Calonge contenia algunes referències americanistes i colombines. Certament la vinculació del fill de Barnoya amb Amèrica va ser posterior a la construcció del gran retaule calongí, però quan aquest es va projectar a Calonge ja hi havia relació amb *americanos*: un notable emigrant calongí, tingut per heroi, fou Josep de Vila Mir (Calonge, 1775-Veneçuela, s. XIX?) que el 1799 marxà a Amèrica i residí a Veneçuela.³³ També la

31. La vila de Canet de Mar als segles XVII i XVIII ja destacava per l'activitat del comerç marítim. L'interès econòmic se centrava en la navegació a les Amèriques, sobretot, arran de la promulgació de les cèdules de Carles III que donaven llibertat de comerç, derogant el monopoli dels ports de Sevilla i Cadis. Abans, però, de l'arribada de les cèdules, alguns canetencs ja havien instal·lat cases de contractació en aquestes ciutats, com els Clausell, els Xiqués, els Misser i d'altres, fent cas omís de les prohibicions. Descendents dels Xiqués que també emigraren a Amèrica fou, segles després, Manuela Xiqués i Romagosa (l'Havana, 1808-Barcelona, 1891). La seva filla, Maria de las Mercedes, es va casar amb Félix Sivatte Vilar (Barcelona, 1826-1897) membre de la família Vilar de la nostra història. Vegeu Aymar, 1999, p. 144.

32. Pere J. Casademont Salvador (Calonge, 1878-1960), home culte i molt interessat per la història, havia explicat al seu fill, el Dr. Marcel Casademont, la vinculació dels descobridors amb la vila. També el calongí Francesc Reixach sabia per la seva àvia Pietat Samí que a l'altar major hi havia reminiscències del descobriment. La calongina Maria Avellí, la dècada dels setanta del segle passat, em contà que els Reis Catòlics i Colom havien tingut relació amb Calonge i amb la badia de Palamós. He desenvolupat aquesta tesi al documental *Colom i Calonge. Una hipòtesi*. Fem País tv/Trà infografia. Amb el suport de l'Ajuntament de Calonge. Calonge, 2012.

33. Va estudiar al seminari de Vic, però va deixar els estudis eclesiàstics, va tornar a Calonge i allí va treballar el suro. Als 25 anys s'embarcà cap a Veneçuela. Allí es dedicà a activitats comercials i a l'agricultura. En el moment d'esclatar el moviment independentista es posà de part de les autoritats espanyoles i intervingué en la lluita. En caure presoner dels insurrectes, el 1811 fou condemnat a mort, però el Congrés Veneçolà li commutà la pena capital per deu anys de presidi. L'any següent aconseguí escapar-se i es refugià a Puerto Rico. En premi a la seva tasca patriòtica, les Corts Espanyoles li concediren el privilegi de noblesa. El 1813 tornà novament a Veneçuela, on després va morir, probablement per participar de nou a la guerra contra els patriotes veneçolans. Cf. Vilar, M. "Un català del Baix Empordà a Amèrica, Josep de Vila i Mir (1799-1822)". Primeres Jornades d'Estudis Catalano-Americans. Comissió Catalana del Cinquè Centenari del Descobriment d'Amèrica, Barcelona, juny de 1984, p. 203-213. Cf. també Vilar, J. *Pàgines viscudes*. Barcelona: Garsineu, 2009, p. 181. Un seu germà Salvador, també emigrà a Veneçuela, on es troba documentat el 1818. Vegeu Bautista, 2007, p. 103-122. Convé recordar que ja el 1756 s'havia fundat la Real Compañia de Comercio, una casa mercantívol de Barcelona que tenia contactes amb Puerto Rico, Santo Domingo i Veneçuela. En els anys de vida d'aquesta institució (1756-1778) va marcar les pautes per al comerç català.

Fig. 10. El retaule major de Calonge guarnit per la novena de la Immaculada amb una imatge de la Puríssima que porta una cinta amb medalla i amb palmes i garlandes d'esparguera amb flors que baixen des de l'exedra i s'enreden per la barana. Es pot observar que el tabernacle és obert. Es veuen també amb més detall els escons o retauls laterals. La barana amb balustres, de fusta i amb ciris tallats i platejats que va subsistir a la destrucció i que fou retirada posteriorment, era del mateix estil de la que encara avui es conserva al cor de l'església. Els dos retaulons dels escons eren coronats per uns angelets que portaven sengles medallons amb el monograma de sant Martí, representaven a l'esquerra, sobre la porta de la sagristia nova, la donació de la túnica de sant Martí bisbe a un pobre nu i a la dreta, sobre la porta de la sagristia vella, la mort del sant.

família calongina Pallimonjo curadora de l'altar de la Mare de Déu del Roser (Aymar, 1981, p. 67, nota 183) molt proper al retaule major, té importants vincles amb el Carib. Un dels fadristerns, Antoni Pallimonjo i Jofre, fou un notable colonitzador de l'illa de Cuba.³⁴ Aquesta presència a Amèrica de personatges calongins podria tenir

34. Caner, 1972, p. 334. Al *Diccionari de catalans d'Amèrica*, Comissió Amèrica i Catalunya, 1992, Generalitat de Catalunya, 1992, vol. III p. 234 hom parla del terratinat Andreu Pallimonjo i Jofre (Calonge, s. XIX- alta mar s. XIX) fundador de petites poblacions a Bahía de los Perros, que morí en el viatge de retorn a Catalunya i que podria ser un seu germà. J. Bautista transcriu i ressenya, entre d'altres, la correspondència entre Salvador Vila Mir (Veneçuela) i Josep Pallimonjo (Calonge) des de València de Veneçuela el 15 d'agost de 1818, i des de Curaçao del mateix país, el 7 de juliol de 1823, on dona records a "los de casa Vilar" (p. 105-108) També l'historiador cubà Ernesto Álvarez parla de Joan Pallimonjo i Dausà nascut a Calonge el 7 de juny de 1803, que es va convertir en un dels exemples d'indians que actuava en la petita escala dels negocis, gairebé sempre amb encert. Vegeu Álvarez, 2013.

alguna relació amb la iconografia de l'altar major, fos perquè recollís d'alguna manera la carrera d'Índies de gent de Calonge i d'altres poblacions properes, especialment Palamós i Sant Feliu de Guíxols, fos perquè la mateixa iconografia del retaule, unida a les contalles dels grans, estimulés calongins a fer les Amèriques.

Vegem-ho amb detall: al punt més alt de l'altar no hi havia una imatge del Pare Etern, com en altres retaules de l'època, sinó un colom, símbol de l'Esperit Sant, i alhora el cognom o sobrenom del descobridor. Si comparem la iconografia de l'àtic amb les armes de Colom al *Libro de Privilegios* descobrirem que hi ha en comú la torre, les ones, potser les illes a la bandera, i l'àncora que es troba en el seu escut i que és símbol també de l'esperança. Dalt la torre -pot ser la torre Valentina o la torre Colomina- hi ha erigida una bandera amb una corona de llorer, símbol de la victòria; sembla que a la bandera hi hagi representades les illes del Carib. També hi ha una barca amb dues veles llatines que ben bé pot ser una caravel·la, la *Niña*, amb la qual Colom va retornar. La descoberta d'Amèrica es va atribuir a la fe de Colom i les capitulacions amb ell foren signades a la població de Santa Fe. Al retaule hi ha també, com hem vist, una imatge al·legòrica de la fe. Ocupa el lloc central de l'alt relleu una imatge de la Mare de Déu, sense l'Infant que podria ser la de la Mercè, i que Colom va entronitzar com a patrona de la Hispaniola. La imatge està voltada de fulles de llorer -altra vegada la victòria- i la corona una flor de lis, emblema de la casa reial francesa; segons l'investigador Lluís Ulloa els Colom sempre es troben en relació amb les cases franceses, parents, amigues o aliades dels Anjou (Ulloa, 2006, p. 146 i ss.). A la part dreta de l'espectador (i esquerra de la Verge) hi ha un buirac amb fletxes i dues banderes retudes, una d'elles amb una mitja lluna. Probablement simbolitzen els infidels derrotats: els indis, els musulmans i els jueus (Fig. 11).

LA GUERRA DEL FRANCÈS, ELS BARNOYA I CALONGE

El 1808 un fill de Josep Barnoya, Ignasi, que havia ingressat l'any anterior als dominics com a novici, es va distingir per la seva brillant participació en la defensa de la plaça de Girona pels invasors francesos.

El 12 de desembre de 1808 el mariscal Laurent de Gouvion Saint-Cyr (Toul, 1764-Hières, Var, 1830), després de la presa de Roses, va travessar l'Empordà i es va dirigir a la Bisbal. Allí, en lloc de seguir pel camí de Girona, es va dirigir cap a la Ganga amb l'objectiu de

Fig. 11. Àtic de l'altar major de Calonge amb escena probablement al·legòrica de la glorificació de Colom. Dalt de tot un núvol gloriós amb un colom. A l'esquerra, l'al·legoria de la fe. La caravel·la *la Niña*, que retorna cap a una torre amb bandera victoriosa molt semblant a l'escut de l'Ajuntament de Palamós en un document de 1818. La imatge de la Mare de Déu coronada amb corona monàrquica podria ser la de la Mercè, entronitzada per Colom a la Hispaniola el 1495. Sobre ella, la flor de lis, símbol de la casa d'Anjou. Les torres, les illes, les àncores de les armes de Cristòfol Colom (*Libro de Privilegios*) també hi són representades, així com un buirac amb fletxes, retut. Les banderes, plantades a terra (Fotografia: E. Cinjordiz).

travessar les Gavarres i fer un moviment tècnic que despistés l'enemic. El sometent calongí, format en la seva majoria per homes del barri del Puigtavell de Calonge, quan va saber la notícia, es va emboscar al coll de la Ganga i obrí foc contra els francesos. Saint-Cyr, furiós, volia ordenar la crema de Calonge. Un correu de guerrillers va anar a la vila amb la nova i de seguida, August Vilar, germà del batlle Martí Vilar, que hem citat repetidament, va manar posar una bandera blanca al campanar de l'església de Sant Martí i seguit d'un capellà francès refugiat a casa seva des de la Revolució. Era el reverend Jean-Louis Hermelin.³⁵ Ambdós va anar a trobar el mariscal per tal de parlamentar. Aconseguiren calmar-lo i Saint-Cyr entrà al poble pacíficament i es va hostatjar a la casa d'August Vilar, al carrer major (després Can Jovell).

35. Fou rector de la parròquia de Saint Bach, a l'arquebisbat de Arles a la Provença, d'on era fill fins al 1792 que s'expatrià a Calonge, on morí el 14/9/1812. APC. Llibre d'Òbits, vol. III (1776-1816), fol. 160.

La calongina Maria Plajas, heroïna de guerra, fou condecorada personalment pel general Mariano Álvarez de Castro (Granada, 1749-Figueroles, 1810), governador militar, el dia 19 de setembre de 1809, anomenat el Gran Dia de Girona. Com veurem, Josep Barnoya Vinyals fou qui va dissenyar el túmul funerari d'aquest governador.

Se sap que el setembre de 1810 els francesos encara ocupaven el castell de Calonge, en el qual mantenien un destacament de 70 homes. Després que les forces del coronel Aldea van conquerir Palamós i el seu castell, a mitjans d'aquell mateix mes fou enviada una patrulla a Calonge per intimar la rendició del fort. Els francesos que l'ocupaven, davant del que el dia abans s'havia esdevingut a Palamós, van determinar de rendir-se. Aleshores les forces del coronel Aldea van ocupar el castell³⁶.

El 1814, acabada la guerra, els calongins titllats d'afrancesats hagueren d'exiliar-se, entre ells August Vilar. El seu germà Martí se'n va anar a fer de negociant a Girona i es va oposar rotundament al casament de la seva filla Úrsula amb Andreu de Sivatte (Aymar, 1999). Després es reconciliaren i els joves van regalar als pares un armari neoclàssic.

COM VISQUÉ BARNOYA LA GUERRA DEL FRANCÈS

Els sis anys de la guerra del Francès van motivar aquesta nota de Barnoya: *Las circunstancias de la guerra i onrrosa sublevació de España per la defensa del Rey Fernando VII y de la Religion y Patria a causat una entera detenció y suspensió en las obras de escultor haben quedat parat lo treball de l'any 1808 fins a 1814 que ebacuaren la Cataluña los*

36. Diversos calongins moriren en circumstàncies violentes durant aquesta guerra, alguns dels quals foren afusellats a Palamós. Maria Plajas, també calongina, membre de la Companyia de Santa Bàrbara, fou una heroïna d'aquella guerra. Sense intimidar-se pels horrors de la contesa, quan un dels setges de Girona, ella i les seves companyes, Teresa Balaguer, vídua de guerra, juntament amb Isabel Pi, soltera, filla de Begur i Esperança Llorens de Cadaqués, van portar cartutxos als defensors i van subministrar vi i aiguardent especialment a les tropes del quarter dels Alemanys; van recollir ferits, van traslladar-los als hospitals i van aplegar també dels veïns una quantitat de vi generós als fatigats defensors. Algunes dones d'aquesta companyia van arribar a l'extrem d'anar a recollir uns ferits que hi havia a les bretxes a cos descobert, i malgrat que van intentar dissuadir-les, ho van fer. Durant aquesta tràgica contesa, tenim notícia també que Rosa Joanals i Mont de trenta-un anys, vídua de Joaquim Joanals, pagès de Fenals, va morir de mort violenta a mans dels francesos, a casa seva a Fenals, el 21 de juliol de 1809 i que dos dies després se li va donar sepultura al cementiri de l'església parroquial de Sant Martí. APC. Llibre d'Òbits vol. III (1775-1818). Agraeixo a Montserrat Pérez aquesta nota que va citar durant la seva conferència sobre la guerra del Francès (Calonge, juliol de 2012). Vg. Caner, 1983, p. 120, n. 59; cf. també www.pedresdegirona.com. També Aymar, 1999.

Francesos y fou regresat en lo mes de maig del mateix 1814 lo nostre rey Fernando del cautiveri que els Francesos lo abia posat en lo any 1808 y que lo prengué en Vayona [sic] y luego de ser fora de Espanya los Francesos y restituhit nostre rey Fernando al hono[r], se ha animat tot lo pahís, procurant a tornar a redificar tot lo destruït y cremat per los Francesos quals cremaren la major part de retaules y imatjes dels temples quals resultas he treballat y ajusta[t]s las obras següents...

I tot seguit descriu les obres fetes a partir d'agost de 1814, començant pel retaule de Nostra Senyora d'Esperança de la Catedral de Girona, la planta del qual era feta pel canonge comissionat Manuel Valparís.³⁷

LES CONTINUADES RECLAMACIONS DE BARNOYA A CALONGE

El 27 de desembre de 1814, Josep Barnoya escriví a mossèn Josep Bonet, prevere i domer de Calonge. Justifica el seu silenci anterior per la guerra del Francès: “La època tan infelís q[ue] habem pasat, y la subjecció q[ue] estaban, me ha mogut a estarme en silencio y sufrir las calamitats y misèrias.” Però aleshores que ja hi ha una mica d'assossegament, resol amb el patrocini o consells del mossèn mirar de veure si podrà cobrar allò que tan justament “me deu pagar la obra d esta yglésia de Calonge”, ja que el mossèn és sabedor de tot, però li diu que amb aquesta carta li manifestarà tot el que li ha passat. Li diu que, en haver finit la segona part de l'altar, el difunt sagristà amb la comissió dels senyors comissionats de l'obra li digueren en presència de diferents particulars de Calonge que en nom d'aquests senyors havien quedat contents i que doblaven en or la gratificació per entretant. I després, que el Sr. Martí Vilar “daria sos comtes o entregaria quan tenia en son poder dels caudals esta obra”. I que si el poble decidia altra cosa se li ho consignaria. Li diu que ha de tenir present que quan va acabar de satisfer l'acompliment del contracte el dia que finí l'obra, solament li donava el que havia acordat en contracte “y preu d[e]ls sans aña-dits” (amb la qual cosa pensem que hi hagué imatges que s'afegiren al projecte original). Alguns dels comissionats li havia preguntat si Bonet li havia reconegut com desitjaven que quedés content i cobrí aquesta gran pèrdua que coneixien segons havien fet mirar. Bonet va respondre que “no tenia ordre ni caudals per [a] més”, que qui

37. AFYB. Llibre de Comptes.

els tenia era el senyor Vilar i que parlés amb ell, “que portava tot lo asunto”. Barnoya explica al mossèn la seva difícil situació econòmica: “Pot pensar Vm. ab quina aflicció me restituis en esta casa consideranme haver agotat tots mon fondos de quantes obras tenia q[ue] cobrar y a més empenat.” Diu que havia deixat passar algun temps i que havia resolt d’escriure atentament al Sr. Vilar, el qual el contesta “ab molta desantensió” com a cosa pròpia d’ell. Diu també que guarda la carta per si li convé. Diu que quan mossèn Bonet havia de donar-li alguna paga mai no l’havia contestat dient que el senyor Vilar tenia els diners, sinó que se li entregarien pel senyor canonge que li pagava de cent en cent i que mai podia fer altra cosa sinó consumir-los per la manutenció “quedan jo atrasat y pobre com he quedat”. Es pregunta si haurà acudit contra aquest senyor (Vilar) si s’hagués trobat oprimat. Li confessa que sempre havia temut perdre’s i quedar malament en aquesta justícia. Diu que va parlar a moltes persones de Palamós i d’Agullana d’aquest afer i sempre li responien que amb aquest senyor (Vilar) no s’hi podia tenir tracte. També diu que s’havia exclamat amb alguns senyors de Calonge “que no nombro ningun, y tots me han significat estar assegurats que se me habia gratificat”. Per tant, havent tingut sempre la confiança en mossèn Bonet, s’empara de la seva bondat com a *pàrroco* amb la confiança que havent estat un dels dipositaris dels seus cabals, li demana que l’aconselli com ha d’actuar i si creu convenient fer arribar la carta a alguns particulars o en junta -només desitja la bona correspondència i amistat amb aquests senyors- i poder cobrir “algun tan mos atrasos y misèrias” provocats per la gran pèrdua que ha tingut en aquesta obra. Li diu que consideri un retard de tanta consideració acompanyat del que els ha passat. Reitera la seva confiança en la bondat de mossèn Bonet i el posa d’intercessor de les seves afliccions, convençut que no deixarà de fer de mitjancer a tan justíssima sol·licitud.

El 16 (o 15) de gener de 1815, mossèn Bonet escriu a l’escultor Barnoya i li recorda que té rebudes 3.800 lliures i a més 250, de les quals 150 eren pels sants que “van concertar tots dos” i les altres 100 eren de gratificació. Diu que si el sagristà difunt li havia dit que el gratificarien de cent dobles se li haurien lliurat “sens faltarli un diner” i observa que potser li digueren que el gratificarien perquè l’escultor “consentís a lo que li prometían”. Li recorda que una gratificació és “cosa voluntària, y no deuda d[e] justícia”. Li diu

també que fa temps que treballa per no endeutar-se, que tothom està “molt atrajat” (atrafegat) i li fa una observació interessant sobre el context social: que ha disminuït molt l’amor “y affecta al clero secular y regular y casa de Déu”. Omet prudentment tota crítica a Vilar o a l’Ajuntament.

Però Barnoya no en va quedar convençut i encara el 20 d’octubre de 1815 tornà a escriure a mossèn Bonet demanant-li si més no que l’aconsellés com podia recuperar aquella promesa gratificació: *"Molt Sr. meu y dueño: las urgèncias del dia, y per millor dir las necesita[t]s, són germanas d[e] la impertinència; però considerame ser Vm un home prudent sabrà dissimular ma impertinència, qe si se calcula és rahó y no impertinència. En tems pasat y quant tenian la missió en essa escrigui á Vm. fenli record d no haber cobrar ninguna cosa d la gratificació promesa del Sr. comicionats d la obra dl retaule major, y en especial las cents doblas en or qe lo difunt Sr. sacristà me digué en nasos dels Sors. obrers qe per entretan podia contar ab esta partida de qual és Vm. també sabedor, y no menos, qe alguns del Srs. obrers lo dia d finir la obra me preguntaren si se me habia gratificat, qe Vm. me tenia la ordre d dexarme conten: y como al pamen d contes no se me donà sinó lo just en contracta y sans manat per Vm. y haberme dit no tenia diner algun, qe los tenia lo Sr. Martí Vilar, qe devia el[l] rendir los comtes, y Vm. no podia fer més, y ja may més se me haga parlat d tal asumto, a pesar de haber escrit al Sr. Vilar, qual me tornà una resposta tan vil com de son prosehir, y no menos haben escrit a Vm. com tinch dit d la qual no he merescce resposta torno a ritear, suplicanti pera Déu se servesca dem contestarme, y se interesia per ma justa rahó, al menos donanme un simple consell: com puch manejarme per poder conseguir y recuperar la sanch [que] tinch derramada, qe tanta falta me fa per mi y ma familia. Per fin confio d la bondat d Vm. no me dexarà desconsolat en esta ocasió de tantas afliccions y después d tan hems d treballs. És quant se me offerrex cansarlo y disponia a S. Sempre Sobra. Q.S.M.B. Jph. Barnoya. M.S.M. Rn Jph Bonet, pre. y domer de Calonge"*.³⁸

El 1816 Josep Barnoya va dissenyar un túmul neoclàssic destinat a guardar les cendres de Mariano Álvarez de Castro: “Túmulo en que se colocaron las respetables cenizas del Héroe Gobernador de Gerona el inmortal Álvarez durante la pompa fúnebre celebrada en

38. AFYB

aquella Catedral el 30 de octubre de 1816”.³⁹ En la base del túmul hi havia un elm amb llances creuades -evocant les victòries del cabdill- i dos peveters amb flames semblants als del retaule de Calonge.

TRÀGICA MORT

Josep Barnoya era curador del castell d’Hostalric. El 1829, cobert amb una capa, dalt de cavall, havia examinant les muralles de la vila i tornava a Girona. Portava a la mà el primer tom d’un tractat de fortificació.⁴⁰ De sobte una avinguda del riu Tordera se’l va endur per avant. El cavall va sobreviure, però Barnoya va morir negat. El seu cadàver fou trobat a Maçanet de la Selva. El seu cos el van enterrar al cementiri de Sant Cebrià de Fogars. Deixava com a testimoni del seu art una quarantena de retaules. Tot i que avui la majoria han desaparegut, sobretot pel gran foc de 1936, els testimonis fotogràfics i documentals que en conservem permeten afirmar que fou un dels millors escultors del neoclàssic català.

BIBLIOGRAFIA

- ÁLVAREZ, E. (2013). “Contribución al estudio de los indianos del Baix Empordà: Los Pallimonjo de Calonge”. Cárdenas: Cuba, 2008. Inclòs a *Cuba y Cataluña: encuentro de pueblos y culturas*. La Habana: Editorial UH, 2013.
- AYMAR, J. (1981) “L’església parroquial de Sant Martí de Calonge”. *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 1 (1981), p. 1-92.
- AYMAR, J. (1998) “Reformes vuitcentistes a l’església de Calonge”. *Estudis del Baix Empordà*, 17 (1998), p. 151-180.

39. *Relación de lo que Gerona agradecida a su dignísimo Gobernador que fue Don Mariano Álvarez hizo en el tránsito de sus apreciables restos por ella del Castillo de San Fernando de Figueras, en que se hallaban depositados, para Barcelona; y en la vuelta de esta Capital hasta colocarlos en la Capilla de su adorado patrón San Narciso, según la última voluntad del mismo Héroe, comprendiéndose el público acompañamiento, las suntuosas Exequias, la Oración Fúnebre que la coronó, y el acto de entrega de las preciosas cenizas en la Urna prevenida con una Lápida y su inscripción. Con licencia, Gerona. Por Vicente Oliva, Impresor de S.M. (AFYB). Vegeu Corrales, 2010.*

40. *Tratado de Fortificación o Arte de construir los edificios Militares y Civiles. Escrito en inglés por Juan Muller, traducido en castellano, dividido en dos tomos y aumentado con notas, adiciones y 22 láminas finas sobre las 26 que ilustran al original por D. Miguel Sánchez Tamara, Capitán de Infantería e Ingeniero ordinario de los exercitos de S.M, actualmente aplicado en la enseñanza de la Real Academia Militar de Matemáticas establecida en Barcelona. Tomo Primero. Con superior permiso. Barcelona, Thomas Piferrer, impresor del Rey nuestro Señor, plaza del Ángel, 1769.*

EL RETAULE MAJOR NEOCLÀSSIC DE CALONGE

- AYMAR, J. (1999) “Francesos, afrancesats, carlins i comerciants”. *Estudis del Baix Empordà*, 18 (1999), p. 137-152.
- AYMAR, J. (2003) “Martí Oliver i Cruanyes, canonge de Vilabertran”. *Estudis del Baix Empordà*, 22 (2003), p. 179-192.
- AYMAR, J.; DARNACULLETA, M. (1983), “Les Carmelites de la Caritat a Calonge (1894-1910)”. *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 2 (1983), p. 303-348.
- AYMAR, J.; DARNACULLETA, M. (2006) “L'ensenyament a Calonge, 1732-1930”. Dins: *Miscel·lània Lluís Esteve*. [Sant Feliu de Guíxols]: Institut d'Estudis del Baix Empordà, 2006, p. 123-154.
- BARNOYA GÁLVEZ, F. (1967). *Genealogía de las familias Barnoya de España y Guatemala*. Guatemala: Talleres de la Editorial del Ejército, 1967.
- BAUTISTA, J. (2007). “Cartes des d'Amèrica d'emigrants calongins”. Dins: *Miscel·lània Pere Caner*. [Sant Feliu de Guíxols]: Institut d'Estudis del Baix Empordà, 2007, p. 103-122.
- CANER, P. (1972). “Les masies de Calonge. Contribució a l'estudi de la pagesia calongina”. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 21 (1972), p. 315-346.
- CANER, P. (1983) *La Vall de Calonge*. Calonge: Ajuntament de Calonge, 1983.
- CLARA, J. (2007). “Josep Vilar, un calongí a l'Havana”. *Estudis del Baix Empordà*, 26 (2007), p. 143-148.
- CLARA, J. (2012). “Nota sobre l'escultor Josep Barnoya Rius (1719-1766) i el retaule major de l'església del Carme de Girona”. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 53 (2012), p. 317-334.
- CORRALES, L. (2010). “Les exèquies d'Àlvarez de Castro: túmuls, estampes i epitafis en honor del governador militar”. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 51 (2010), p. 189-210.
- GALCERAN, E.; ABELLA, J.A. (2014). “Els Colors del Pla de l'Estany” núm. 171, març 2014.
- MARQUÈS, J. M. (1996). “Esglésies del Baix Empordà”. *Estudis del Baix Empordà*, 15 (1996), p. 35-67.
- MARUNY I GISPERT, J. (2006) “Els Barnoya, nissaga gironina i guatemalteca”. *Els apunts de l'Arxiu Històric de Girona*, 1 (2006), p. 5.
- MIRALPEIX, F.; SOLÀ, X. (2011). *L'art barroc a Girona*. Girona: Girona: Diputació de Girona. Fundació Caixa Girona, 2011. (Quaderns de la Revista de Girona; 155).
- RIEGER, C. (1763). *Elementos de toda la arquitectura civil, con las más singulares observaciones de los modernos impresos en latín*. Madrid: Joachin Ibarra, 1763.
- ULLOA, L. (2006). *Cristòfol Colom fou català. La veritable gènesi del descobriment*. Redició facsímil del llibre publicat per Llibreria Catalònia i imprès a París el 1927. Barcelona: Base, 2006.
- VILAMALA, J. (2001). *L'Obra dels Pujol. Escultors de la Catalunya central* (ss. XVIII-XIX). Sant Vicenç de Castellet: El Farell, 2001.
- VORÁGINE, S. de la (1982). *La leyenda dorada*. Madrid: Alianza, 1982

ABREVIATURES

- AFYB: Arxiu i biblioteca de la família Yrizar Barnoya.
APC: Arxiu parroquial de Calonge